

LIETUVIŲ KALBOS NETIESIOGINĖS NUOSAKOS (MODUS RELATIVUS) PROBLEMA

ALDONA PAULAUSKIENĖ

Gilesnių konkrečių studijų vadinamoji netiesioginė nuosaka dabar jau nereikalinga: ji pakankamai ištyrinėta tiek turinio, tiek kilmės bei paplitimo atžvilgiu¹. Tačiau dar ir dabar atrodo, kad ne iki galo yra išdiskutuotos ir išspręstos tokios grynai teorinės problemos: 1) koks lietuvių kalbos veiksmažodžio nuosakos kategorijos pobūdis, 2) ar netiesioginė nuosaka yra iš tikrųjų veiksmažodžio formų sistemos nuosaka, 3) jeigu ji nuosaka, tai kokią vietą užima kitų nuosakų tarpe – kaip santyčiau su kitais tos pačios gramatinės kategorijos nariais, ar ji savarankiška ir funkciškai lygiavertė su kitomis nuosakomis.

Netiesioginės nuosakos problemos sprendimas priklauso nuo to, kaip apskritai suvokiama gramatinė nuosakos kategorija ir koku kriterijumi remiantis skiriama viena nuosaka iš kitų nuosakų tarpo. Pirmiausia svarbu nustatyti tą pamatą, kuris leistų visas nuosakas traktuoti kaip lygiavertius tos pačios gramatinės kategorijos narius, ir tą kriterijų, kuris leistų atskirti vieną nuosaką nuo kitos. Akademinėje „Lietuvių kalbos gramatikoje“ nuosakos kategorijos esmė ir jos narių skyrimo kriterijai nusakyti taip: „Veiksmažodžio kategorija, rodanti veiksmo modalumą, t. y. žyminti paties kalbančiojo asmens nustatomo veiksmo santykį su tikrove, vadinama nuosaka. Nuosakos reiškiamos asmenuojamosiomis veiksmažodžio formomis. Pagal šių formų morfologinius požymius ir reikšmę lietuvių kalboje skiriamos penkios nuosakos (pabr. mano. – A. P.): 1) tiesioginė (*rašau, rašiau, rašysiu, esu rāšęs* ir t. t.), 2) netiesioginė (*aš, tu, jis rāšas, rāšęs, rašysias, buvęs berāšas* ir t. t.)², 3) liepiamoji (*rašyk, rašykite, būk parāšęs* ir t. t.), 4) geidžiamoji (*terāšai, tegu rāšo*), 5) tariamoji (*rašýčiau, būčiau berāšas, būčiau parāšęs buvęs* ir t. t.)

Nuosakų formos yra morfologinis modalumo reiškinio būdas (išret. mano. – A. P.)³.

Jeigu visa tai, kas čia vadinama nuosakomis, iš tikrųjų išreikšta **morfologiškai**, tai gramatika turėjo kur nors plačiau paaiškinti tokią morfologiškumo sąvoką. Pavyzdžiui, J. Jablonskis morfologinį nuosakos reiškinio būdą suprato visai kitaip. Jis rašė: „Trumpai sakant, nuosaka yra tokios veiksmažodžio lytys, kuriomis išreiš-

¹ Išsamią netiesioginės nuosakos analizę žr. Ambrazas V. Dėl lietuvių kalbos netiesioginės nuosakos (modus relativus). – In: Donum Balticum, Stockholm, 1970, p. 6–13. Ambrazas V. Netiesioginės nuosakos (modus relativus) paplitimas ir kilmės problema. – Kn.: Lietuvių arealinės lingvistikos klausimai. V., 1977, p. 7–54.

² Kaip matyt, „Lietuvių kalbos gramatikoje“ ši nuosaka ir asmenuojama, o pvz., V. Ambrazas rašo, jog „Nuo kitų lietuvių k. veiksmažodžio nuosakų NN skiriasi tuo, kad jos formos nėra kaitomos asmenimis“. Žr. Ambrazas V. Min. str. – Kn.: Lietuvių arealinės lingvistikos klausimai, p. 8. Pirmą kritinę pastabą žr. Baltistica, 1973, t. IX (1), p. 210.

³ Lietuvių kalbos gramatika. V., 1971, t. II, p. 64–65.

kiame: 1) patį daikto veikimą arba neveikimą ir 2) sakytojo reiškiamą šioją ar tokį galvojimą ir norą dėl to veikimo arba neveikimo. Tomis lytimis išreiškiamie 1) tiesioginę nuosaką ir 2) nuosaką tariamąją, liepiamąją, geidžiamąją (*rašome* ir *rašytu-me*, *rašykime*, *rašai*)⁴.

Palyginus akademinės gramatikos ir J. Jablonskio duotus nuosakos apibrėžimus ir iliustracinius pavyzdžius, aiškiausiai matyti esminis skirtumas. Akademinėje gramatikoje morfologine nuosakos reikšmės reprezentacija laikoma ir vientisinė asmenuojamoji veiksmažodžio forma, ir analitinė konstrukcija, ir dalyvis, kuris savo morfologinėje struktūroje visiškai neturi formalaus nuosakos rodiklio. Tuo tarpu J. Jablonskiui morfologinis gramatinės reikšmės reprezentacijos būdas yra susijęs tik su žodžio forma. Todėl gramatinė nuosakos reikšmė, priklausydama veiksmažodžiui, gali būti išreikšta tik veiksmažodžio forma (lytimi). Apibrėžus nuosaką kaip veiksmažodžio lytis, reiškiančias daikto veikimą ar neveikimą (šiuolaikine terminologija – realų veiksmą) ir ne tiek veikimą ar neveikimą, kiek sakytojo šioją ar tokį galvojimą ir norą dėl to veikimo (nerealų veiksmą), J. Jablonskiui atrodė įmanoma skirti tik keturias nuosakas: tiesioginę, reprezentuojamą laikų formomis ir sudarančią opoziciją⁵ kitoms nuosakoms – tariamajai, liepiamajai ir geidžiamajai, turinčioms savus morfologinius rodiklius – galūnes ar priešgalūnius (*ei-ki*, *ei-ki-me*, *ei-či-au*, *ei-tų*), modalinės reikšmės prefiksą (*te-einie*) ar kokius nors kitus formaliosios žodžio struktūros ypatingumus, plg. *rašai* (esamasis l.) ir *rāšai*, *rāšai-me* (pagal J. Jablonskį geidžiamoji nuosaka).

Nuosakos kaip grynai gramatinės morfologinės veiksmažodžio kategorijos supratimas neleido J. Jablonskiui laikyti nuosaka be jungties vartojamų predikatinų dalyvių; jam buvo akivaizdu, kad negalima šių dalyvių nagrinėti vienoje plotmėje su asmenuojamųjų veiksmažodžių nuosakomis. Todėl apie tuos dalyvius, kuriuos akademinė gramatika laiko netiesiogine nuosaka, J. Jablonskis kalba, tik nagrinėdamas predikatinę dalyvio funkciją. Jis rašo: „Kalboje tarinui dažnai yra sakomi tikiai dalyviai (įstisiniai ir sudurtiniai). Yra sakoma:

1. Jonas *buvo* visų stumdomas. 2. Jis *bus* visų mylimas. 3. Jis *yra* ir vilką ma-
teš. 4. Tėvas *buvo* tuokart kur išvažiuęs. 5. Genys kiškį *klausia*: „Kodėl tu toks
nuliūdęs? Kur *eini*?“ Kiškis *sako*: „Kur aš *nebūsiu* nuliūdęs! Manęs niekas *nebij*,
o aš *turiu* visų bijoti. *Einu* ir *prisigirdysiu*“.

Bet yra sakoma dažnai ir šiaip (be tiesioginės nuosakos)⁶:

1. Jonas *buvęs* visų stumdomas. 2. Jis *būsiąs* visų mylimas. 3. Jis *esąs* ir vilką
mates. 4. Tėvas *buvęs* tuokart kur išvažiuęs. 5. Genys kiškį *klausiąs*: kodėl jis *esąs*
toks nuliūdęs? Kur *einąs*? Kiškis *sakąs*: kur jis *nebūsiąs* nuliūdęs – jo niekas *ne-
bijąs*, o jis *turįs* visų bijoti! *Einąs* ir *prisigirdysiąs*.

Toks dalyvių vartojimas tiesioginės nuosakos¹ vietoje (pabr. mano. – A. P.) yra pasakojamosios, arba netiesioginės, kalbos pažymys. Čia sakytojas ne tiek savo paties, kiek kitų mintį pasako⁷.

J. Jablonskio pozicija aiški ir pagrįsta. Kokių nors teorinių išvadų J. Jablonskis niekada nėra daręs. Jis tiesiog rašė praktinę gramatiką, bet rašė, remdamasis geru gramatinių dėsningumų suvokimu ir griežta logika, rašė taip, kad iš jo atliktų konkre-

⁴ Jablonskis J. Rinkiniai raštai. V., 1957, t. I. p. 258.

⁵ Atkreiptinas dėmesys į tai, kad J. Jablonskis pirmasis ir bene vienintelis lietuvių kalbotyroje kaip gramatinės nuosakos kategorijos pamatą kėlė realaus/nerealaus veiksmo opoziciją.

⁶ Išdėdėtina tai, kas pasakyta skliausteliuose.

⁷ Jablonskis J. Rinkiniai raštai, t. I, p. 312–313.

čių kalbos faktų analizės tiesiog piršte peršasi ir teorinės išvados. Pavyzdžiui, įsigilinus į čia pateiktą J. Jablonskio gramatikos citatų teiginius, nesunkiai galima padaryti išvadą, kad tai, kas paprastai vadinama nuosakos turiniu (modalumas), priklauso ne vien tik veiksmažodžiui kaip atskiram žodžiui, o yra viso sakinio savybė. Kai tariniu eina asmenuojamieji veiksmažodžiai, ši savybė išreiškiama morfologiškai – nuosakomis. Tačiau J. Jablonskis parodė, kad tariniu gali eiti ir ne nuosakų formos – kad vietoje nuosakų yra vartojami ir dalyviai. O tai jau leidžia modalumą apibrėžti ne kaip asmenuojamojo veiksmažodžio, o kaip predikacijos kategoriją ir veiksmažodžio nuosakas laikyti tik vienu iš galimų šios kategorijos raiškios būdų.

Kaip jau sakytą, J. Jablonskio motyvai nelaikyti pasakojamosios kalbos dalyvių netiesiogine nuosaka buvo logiški ir pakankamai pagrįsti. Tačiau, nepaisant to, 1937 m. buvo „atrasta“ ir penktoji – netiesioginė nuosaka. Tiesiai reikia sakyti, kad siūlymas įsivesti penktąją nuosaką, buvo labai menkai pagrįstas. Pagrindinis motyvas buvo tas, kad, pripažinus netiesioginę nuosaką, dalyviai pasidarytų artimesni veiksmažodžiams, kad atsirastų pagrindas juos laikyti veiksmažodžio formomis, nes „Dabar jie (dalyviai. – A.P.) iš mūsų veiksmažodžių išsisveria, atsyja, atsiskiria, kad ir sulipdyti sunku. O šiaip jie būtų organiškai su veiksmažodžiu suaugę. Pvz., kalbėdami apie netiesioginės nuosakos susidarymą iš tiesioginės nuosakos, tuo pačiu žygiu susipažintume ir su dalyvių daryba, t. y. veiksmažodinėmis lytimis, turinčiomis ir būdvardžių ypatybių. Taigi, šiaip ar taip, mūsų kalboje esama ne keturių, bet penkių nuosakų“⁸.

Dabar šis motyvas neatrodo mokslinis, bet tada jam buvo entuziastingai pritarę; po straipsnio ėjo toks redakcijos priedas: „Mūsų gramatikos penktosios nuosakos nediršo įsivesti, matyt, todėl, kad ir kitose kalbose jos paprastai nerasdavo. Tačiau mokslinėje gramatikoje modus relativus (= santykinė nuosaka) jau kadaį kādės pažįstamas. Latviai ir mokykloje kalba apie atstātāmā izteiksme (= atpasakojamoji nuosaka). Mums betgi, gretomis su tiesiogine (išret. mano. – A.P.), geriausiai tinka netiesioginės nuosakos vardas“⁹. Taip buvo ir pavadinta ši penktoji nuosaka.

Nors, kaip matyti, netiesioginės nuosakos skyrimo pagrindas buvo nepakankamai pagrįstas, ši nuosaka ilgainiui tapo įteisinta ir dabar skiriama net mokslinėje „Lietuvių kalbos gramatikoje“, teoriškai nepaaiškinus, tarsi tai būtų savaime suprantamas dalykas.

Suformuluotus netiesioginės nuosakos skyrimo motyvus bei kriterijus galima rasti cituotame V. Ambrazo straipsnyje. Jų ten nemaža, bet pagrindiniais turbūt reikia laikyti šiuos: 1) „Kaip ir kitos lietuvių kalbos nuosakos, NN turi specifinę modalinę semantiką ir apibrėžtą formų paradigmą“, 2) „NN formų paradigma yra simetriška tiesioginės nuosakos paradigmai. Tiek vienisinių, tiek sudurtinių NN laikų formos sudaro priešpriešą (išret. mano. – A.P.) atitinkamoms tiesioginės nuosakos formoms“, 3) „Svarbiausi struktūriniai NN formų požymiai, skiriantys jas nuo kitų dalyvių vardininkų, yra asmenuojamojo veiksmažodžio pozicija sakinyje ir pagalbinio veiksmažodžio asmenuojamosios formos nebuvimas“. „Pagalbinio veiksmažodžio tiesioginės nuosakos formos nebuvimu NN skiriasi nuo predikatinųjų dalyvių, įeinančių į sudurtinių (perifrastinių) laikų sistemą“¹⁰.

⁸ Lazauskas J. Penktoji nuosaka. – Gimtoji kalba, 1937, šas. 2, p. 24–26.

⁹ Ten pat, p. 26.

¹⁰ Ambrazas V. Min. str. – Kn.: Lietuvių arealinės lingvistikos klausimai, p. 8–9.

Šie V. Ambrazo iškelti netiesioginės nuosakos skyrimo motyvai jau yra gera teorinė prielaida pasvarstyti esmines nuosakos kategorijos problemas, pradedant nuo pačios nuosakos kaip morfologinės kategorijos esmės.

Nuosaką laikant morfologine veiksmažodžio kategorija, o netiesioginę nosaką šios kategorijos nariu, būtinai reikia įrodyti: 1) kad netiesioginės nuosakos semantikoje yra ne tik tai, kas ją sieja su bendrąja kategorine reikšme, bet ir tai, kas skiria nuo visų kitų tos pačios kategorijos narių, kitais žodžiais tariant, svarbu nustatyti diferencinį netiesioginės nuosakos požymį, antoniminį kitų tos pačios kategorijos narių diferenciniams požymiams¹¹, 2) kad netiesioginė nuosaka turi savo specialią būtent morfologinę išraišką. Gramatinės reikšmės reprezentacijos būdai gali būti įvairūs, bet ne visi jie morfologiniai. Vadinasi, šiuo atveju reikia spręsti esmines reikšmės ir formos problemas.

Pirmiausia galima pradėti nuo reikšmės. Nuosakos kategorija yra daugianarė, tačiau, kaip sakoma, kiekvienoje daugianarėje kategorijoje galima įžiūrėti bent po keletą semantinių opozicijų¹², iš kurių visada viena yra pagrindinė, atspindinti pačios kategorijos esmę – tai tarsi visos kategorijos ašis. Dažniausiai bendroje kalbotyroje pagrindine nuosakos kategorijai yra laikoma realaus/nerealaus veiksmo opozicija, kurią, kaip jau minėta, savo gramatikoje, aprašydamas lietuvių kalbos veiksmažodžio nuosakas, yra nurodęs ir J. Jablonskis. Pritariant J. Jablonskiui, t. y. manant, kad iš tiesų nuosakos kaip gramatinės kategorijos esmę sudaro realaus/nerealaus veiksmo opozicija, reikia nustatyti, kuriam opozicijos nariui pagal savo reikšmę galėtų priklausyti netiesioginė nuosaka. J. Jablonskio nustatyta, kad realų veiksmą reiškia tiesioginė nuosaka, o nerealų – tariamoji, liepiamoji ir geidžiamoji¹³. Netiesioginė nuosaka negali egzistuoti ne opozicijoje. Remiantis opozicijų principu, ją reikia skirti arba prie vieno, arba prie kito opozicijos nario, priklausomai nuo to, ką ji reiškia. „Lietuvių kalbos gramatika“ sako, kad netiesioginės nuosakos formomis „kalbantysis asmuo teigia arba neigia veiksmo, kaip netiesiogiai patirto, iš kitų nugaristo, abejojamo ar nepakankamai pažįstamo tikrovės fakto buvimą (išret. mano. – A. P.) dabartyje, praetyje ar ateityje“¹⁴. Taigi ja konstatuojamas tikrovės fakto buvimas (nesvarbu, kad kalbėtojas tuo abejoja, abejojimas gali pasirodyti visai be pagrindo), ir tai neleidžia netiesioginės nuosakos skirti prie nerealų veiksmų nuosakų. Būtinai skirti iš tiesų nerealų veiksmą nuo subjektyvaus kalbančiojo asmens abejojimo veiksmo realumu. Ir abejojant galima teigti tikrovės fakto egzistavimą dabartyje, praetyje ir ateityje. Todėl vadinamoji netiesioginė nuosaka yra labai simetriška tiesioginei nuosakai, ji ne tik simetriška, bet ir sinonimiška. Plg.:

Esam. I. { Sako, (kad) jis *serga*
 { Sako, (kad) jis *sergas*

¹¹ Plg. šiuo požiūriu Степанов Ю. С. Основы общего языкознания. М., 1975, с. 144–147. Diferencinių požymių metodas tinka visais tais atvejais, kai nagrinėjamas gramatikos objektas, kurį sudaro baigtinė elementų aibė. Žr. Милгрин В. И. Гносеологические проблемы знаковой теории языка, фонологии и грамматики. Кишинев, 1978, с. 112.

¹² Dėl opozicijų principo taikymo kalbotyroje yra labai įvairių nuomonių. Vieni mano, kad lingvistinė gramatinių kategorijų teorija turi remtis tik opozicijų principu. Plg. Бенвенист Э. Общая лингвистика. М., 1974, с. 261; Степанов Ю. С. Основы общего языкознания, с. 123; Булыгина Т. В. Грамматические оппозиции. – В кн.: Исследования по общей теории грамматики. М., 1968, с. 176. O kai kas šį principą laiko net nemoksliniu žr. Шур Г. С. Теория поля в лингвистике. М., 1974, с. 108.

¹³ Dėl geidžiamosios nuosakos savarankiškumo taip pat verta paabejoti.

¹⁴ Lietuvių kalbos gramatika, t. II, p. 58.

- Būt. k. l. { Sako, (kad) jis *sirgo*
 { Sako, (kad) jis *sirgęs*
- Būt. d. l. { Sako, (kad) jis *sirgdavo*
 { Sako, (kad) jis *sirgdavęs*
- Būs. l. { Sako, (kad) jis *sirgs*
 { Sako, (kad) jis *sirgsiąs*

Šis pavyzdys rodo ne nuosakų opozicijos neutralizaciją, o nuoseklų sinoniminį tiesioginės nuosakos ir predikatinio dalyvio vartojimą, kuris galimas be išimties visuose vadinamuosiuose netiesioginės nuosakos kontekstuose. Dabartinėje lietuvių kalboje neteko rasti nė vieno netiesioginės nuosakos pavartojimo atvejo, kur jos nebūtų galima pakeisti tiesiogine. Vadinasi, ši nuosaka neturi to būtiną semantinio diferencinio požymio, leidžiančio ją laikyti savarankiška nuosaka kitų veiksmoždžio nuosakų sistemoje. Abejojimas veiksmo realumu yra tik kitas realaus veiksmo teigimo ar neigimo variantas. Tiesa, cituotame straipsnyje V. Ambrazas nurodo, kad į netiesioginės nuosakos semantiką įeina ir tokios reikšmės, „kurios kitose kalbose gali būti žymimos atskiromis nuosakomis, pvz., perpasakojimo – naratyvu, neatitikimo tikrovei – irrealiu, abejojimo – dubitatyvu, staigumo, nusistebejimo – admiratyvu ir pan.“¹⁵ Reikia pasakyti, kad visos šitos reikšmės lietuvių kalboje neišsidiferencijavusios kaip atskiros nuosakos, o, įeidamos į vadinamosios netiesioginės nuosakos reikšmių sistemą (kaip ir perpasakoto veiksmo reikšmė), yra tik konstatuojamo realaus veiksmo modaliniai variantai, kurie gali būti išreiškiami ir verbum finitum formomis. Plg.: *Žiūriu, žiūriu – nuo kalnelio beateinanti* (//*beateina* // *ateina*) *moteriškė. Pasirodo, ir jo čia besama* (ir jis čia *besąs* // ir jis čia *yra*). Taigi netiesioginės nuosakos reikšmė **neopozicinė** tiesioginės nuosakos reikšmei.

Sinoniminio formų vartojimo iškėlimas gali pasirodyti dar nepakankamas argumentas. Dažnai juk skirtingos nuosakų formos vartojamos sinonimiškai. Plg.: *Prasmek tu ir su savo burtais!* ir *Kad tu prasmegtum ir su savo burtais!* Bet čia svarbu ne galimas sinonimiškas pavartojimas, o tai, kad nuosaka neturi diferencinio požymio. Savarankiškų nuosakų sinoniminė vartoseną su kitomis nuosakomis yra tik periferinis vartojimo reiškinys. Nuosakos esmę sudaro ne tai, kas ją suartina su kitomis nuosakomis, o tai, kas skiria vienu pagrindu. Išanalizavus netiesioginės nuosakos vartojimą, jos sinonimiškumo su tiesiogine negalima pavadinti periferiniu reiškiniumi.

Antras dalykas – forma. Kiekviena nuosaka (jei apskritai nuosaka yra morfologinė kategorija) privalo turėti savo morfologinę išraišką. Dažnai dabar sakoma, kad netiesioginė nuosaka turi savo specifinę formą, skiriančią ją nuo kitų nuosakų. Iš tiesų, šis modalinis variantas turi formą (gramatinę reikšmę be formos neegzistuoja), tačiau svarbu, kokiai sistemai ta forma priklauso. Kaip specifiniai struktūriniai netiesioginės nuosakos požymiai, skiriantys ją nuo predikatinę funkciją atliekančių dalyvių, nurodoma asmenuojamojo veiksmoždžio pozicija sakinyje ir pagalbinio žodžio – jungties nebuvimas. Bet ar tai morfologiniai požymiai, leidžiantys netiesioginę nuosaką traktuoti vienoje plotmėje su kitomis veiksmoždžio nuosakomis?

Gilinantį į kalbos gramatinės struktūros dėsninumus, neišvengiamai kyla klausimas, ar linksniuojamasis žodis be niekur nieko gali užimti asmenuojamojo žodžio poziciją. Kalba yra gražiai sutvarkiusi atributinio ir predikatinio požymio reiš-

¹⁵ Ambrazas V. Min. str., p. 10.

kimą. Atributiniai subjekto požymiai reiškiami linksniuojamosiomis formomis (*gražus vaikas*), o predikatiniai – asmenuojamosiomis formomis arba asmenuojamųjų formų samplaikomis su linksniuojamosiomis (*vaikas serga, vaikas yra susirgęs, vaikas yra ligonis* arba tiesiog *vaikas ligonis*).

Lietuvių kalbotyroje (ir ne tik lietuvių) labai įsigalėjusi tradicija dalyvį laikyti veiksmazodžio forma, nors kaip tik formos atžvilgiu jis iš esmės skiriasi nuo asmenuojamųjų veiksmazodžių. Didžiausia dalyvio ir atitinkamo veiksmazodžio bendrybė yra ne gramatinė forma, o kamienas ir jo semantikoje glūdinti bendra kategorinė veiksmo reikšmė. Formos atžvilgiu dalyvis priklauso linksniuojamųjų žodžių kategorijai, todėl pirmine sintaksine dalyvio (kaip ir būdvardžio) funkcija laikytina ne predikatinė, o atributinė funkcija¹⁶.

Predikatinę poziciją gali užimti tik tos formos ar jų samplaikos, kurios formaliai išreiškia esmines predikacijos – sakinio turinio kategorijas, o kalbėtojo nustatomas sakomos minties santykis su tikrove, laiku ir asmeniu sudaro ne žodžio, bet sakinio turinį, kuris gali būti išreikštas ir ne morfologiškai.

Dalyvio, kaip ir kitų linksniuojamųjų žodžių, morfologinė struktūra esminių predikacijos kategorijų nereiškia, todėl teoriškai neįtikėtina, kad pats vienas dalyvis galėtų atlikti visiškai tokią pačią funkciją, kaip ir asmenuojamasis veiksmazodis, ir kad galėtų užimti absoliučiai tą pačią sintaksinę poziciją. Matyt, kad modalinę reikšmę turinčių dalyvių apskritai nereikėtų skirti nuo kitų predikatinę funkciją atliekančių linksniuojamųjų žodžių – ne tik dalyvių, bet ir būdvardžių bei daiktavardžių, kurie tariniu gali eiti tik tada, kai su jais pavartojamas specialus sakinio struktūros elementas, galintis išreikšti esmines predikacijos kategorijas. Dažniausiai šis elementas yra ypatingas veiksmazodis – jungtis *būti*. Su vadinamosios netiesioginės nuosakos formomis jis niekada nevartojamas. Bet reikia prisiminti, kad kokio nors struktūrinio elemento nebuvimas tik tada reikšmingas, kai manoma, jog jo reprezentuojamos kategorijos būtinai turi būti kaip nors išreikštos¹⁷. Šiuo atveju manoma, jog sakinyje būtinai turi būti išreikštas modalumas. Asmenuojamasis veiksmazodis modalumą išreiškia morfologiškai – nuosakų formomis, o dalyvis gali išreikšti tik sintaksiškai, sudarydamas samplaiką su pagalbinio veiksmazodžiu. Jeigu vadinamosios netiesioginės nuosakos formų specialiai neišskirtume iš predikatinę funkciją atliekančių dalyvių kategorijos, tada būtų galima pripažinti, kad sakinio modalumas netiesioginės nuosakos atveju išreikštas taip pat, kaip ir vadinamųjų sudurtinių veiksmazodžio formų atveju. Reikėtų manyti, kad nulinė jungtis čia žymi tik kitą realaus veiksmo variantą. Pats modalumo raiškos būdas, žinoma, čia yra sintaksinis, o ne morfologinis, iš esmės toks pat, kaip ir *Jis pavargęs, Jis geras, Jis vyras* konstrukcijose. Plg.:

Sako + $\left\{ \begin{array}{l} 1. \text{ Jis (yra) mėlynas nuo šalčio} \\ 2. \text{ Jis (yra) pamėlęs nuo šalčio} \\ 3. \text{ Jis (ø) pamėlęs nuo šalčio (net. nuosaka)} \end{array} \right.$

Sintaksinė struktūra čia turbūt visai vienoda – vardažodinė tarinio dalis neturi morfologinio nuosakos rodiklio, tai modalumas išreikštas realiu ar nuliniu pagalbinio elementu.

¹⁶ Plg. Kuryłowicz J. Kilka uwag o tzw. gramatyce transformacyjnogenatywnej. – Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego, 1962, t. XXIII, s. 23–27; Курилович Е. Очерки по лингвистике. М., 1962, с. 62.

¹⁷ Plg. Успенский Б. А. Структурная типология языков. М., 1965, с. 82.

Iš viso to, kas čia pasakyta, galima daryti išvadą, kad J. Jablonskis buvo teisus, neškindamas netiesioginės veiksmažodžių nuosakos, nes ji semantiniu atžvilgiu neatsiribojusi nuo tiesioginės, o formos – nuo analitinių konstrukcijų, atliekančių predikato funkciją. Tiesa, dalis šių konstrukcijų dabar traukiama į asmenuojamųjų veiksmažodžių formų paradigmą. Tačiau lietuvių kalbos gramatikose taip galima pasielgti, tik remiantis bendromis analitinių konstrukcijų ir asmenuojamųjų veiksmažodžių funkcijomis. Formos atžvilgiu analitinės konstrukcijos nariai visiškai paklūsta žodžių samplaikos dėsningumams.

Pagaliau, jeigu ir palaikytume analitines konstrukcijas asmenuojamųjų veiksmažodžių formomis, vis tiek netiesioginės nuosakos negalėtume atskirti kaip savarankiškos nuo tiesioginės nuosakos, nes ji, kaip ir tiesioginė, neturėtų specialaus nuosakos rodiklio ir būtų reiškiamą tik laikų formomis.

Nepakankamas modalinės reikšmės atsiskyrimas bei sistemingas tiesioginės ir netiesioginės nuosakos formų sinoniminis vartojimas lemia turbūt ir tai, kad ne visame Lietuvos plote ji pažįstama, o bendrinėje kalboje šiuo metu akivaizdžiai traukiasi iš aktyviosios vartosenos, užleisdama vietą tiesioginei nuosakai. Taigi ir tuo atveju, jeigu pripažintume tokią nuosaką, negalėtume jos laikyti funkciškai lygiaverte su kitomis veiksmažodžio nuosakomis, bet, kaip jau sakytą, laikyti netiesioginę nuosaką morfologinės kategorijos nariu nėra jokio pagrindo.

ПРОБЛЕМА КОСВЕННОГО НАКЛОНЕНИЯ (MODUS RELATIVUS) В ЛИТОВСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В академической „Грамматике литовского языка“ и некоторых других научных исследованиях доказываются, что в литовском языке наряду с другими наклонениями спрягаемого глагола можно выделить еще одно, так называемое косвенное наклонение, употребляемое в косвенной речи и выражаемое предикативными причастиями.

Настоящая статья посвящена пересмотру основных аргументов, на которых основывается признание пятого наклонения в литовском языке. Анализ показывает, что косвенное наклонение в литовском языке по значению не вычленяется из прямого (изъявительного) наклонения, так как у него нет основного дифференциального признака, и абсолютно во всех ситуациях оно заменимо изъявительным наклонением без ущерба для передаваемой информации.

Если считать наклонение глагола морфологической категорией, то косвенное наклонение выпадает из общей системы наклонений, так как оно выражается не морфологически, а синтаксически. Названные причины не позволяют его считать членом морфологической категории наклонения спрягаемого глагола.